

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНІХ ЕФЕКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті досліджується проблема систематизації зовнішніх ефектів діяльності суб'єктів господарювання на мікро-, мезо-, макроекономічному і транснаціональному рівнях з метою їхнього державного регулювання для рішення стратегічних задач розвитку національної економіки.

Ключові слова: *позитивні зовнішні ефекти економічної діяльності, негативні зовнішні ефекти економічної діяльності, приватні витрати і вигоди, суспільні витрати і вигоди, державне регулювання*

Процеси ринкового реформування економіки України, її інтеграції у світову господарчу систему з повноцінним урахуванням національних стратегічних інтересів гостро ставлять проблему створення ефективної системи державного впливу на механізм формування і співставлення вигод та витрат економічної діяльності у їхньому приватному і суспільному вимірюванні. Конкурентні стратегії багатьох вітчизняних фірм, що базуються на дешевій робочій силі, низьких витратах на науково-технічні розробки, ігноруванні екологічних наслідків господарчої діяльності переслідують короткострокові вигоди суб'єктів цієї діяльності і суперечать стратегічним інтересам як самих підприємств, так і суспільства у цілому. Тому в умовах національної економіки перехідного типу особливо велика роль належить державі як ініціатору інновацій в області формальних інститутів, що компенсують недостатність розвитку і ефективності функціонуючих у країні ринкових механізмів у напрямку співставлення й оптимізації співвідношення приватних вигод і витрат, а також надолужують “провали” ринку у випадку прояву зовнішніх ефектів економічної діяльності.

Основи теорії зовнішніх ефектів економічної діяльності розробив А. С. Пігу, який обґрунтував різницю між приватними і суспільними витратами та вигодами, й запропонував державне регулювання зовнішніх ефектів за допомогою податків і субсидій. Проблема зовнішніх ефектів економічної діяльності у контексті доцільності чи недоцільності державного регулювання, конкретних заходів державного впливу на ці ефекти досліджувалась, головним чином, у межах інституціонального напрямку економічної теорії, зокрема, такими зарубіжними авторами як Р. Коуз, Дж. Е. Стігліц, А. Голуб, О. Красильников, П. Кругман, Б. Малишев, А. Олейник, В. Новиков, Е. Струкова, А. Шаститко та іншими.

У вітчизняній літературі, на наш погляд, цій проблематиці приділяється не виправдано мало уваги і вона переважно спрямована на дослідження негативних екстерналій, що стосуються екології, і позитивних екстерналій, котрі пов'язані з освітою, охороною здоров'я, інноваціями у виробництві. Так у публікаціях І. Александрова, А. Половяна, Н. Красовської досліджується проблема інституціонального забезпечення механізму попередження

економіко-екологічних загроз, зокрема, шляхом застосування екологічних податків [1]. С. Харічков і А. Мартієнко аналізують інституціональні основи формування концепції власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу [2]. П. Тархов займається проблемою комплексного аналізу і оптимізації повних витрат на виробництво і споживання у процесі державного регулювання, з урахуванням витрат переливу, витрат природних ресурсів і втрачених вигод внаслідок зниження обсягу і якості людського, природного і виробничого потенціалів [3]. Наукові інтереси О. Завгородньої пов'язані з визначенням функцій інновацій і систематизацією ефектів інноваційної діяльності [4].

Особливий науковий і практичний інтерес, з нашої точки зору, представляє дослідження екстерналій, пов'язаних з міжнародними відносинами, з процесом глобалізації економіки. Так О. Длугопольський, досліджуючи базові теорії економіки суспільного сектора, реалії його функціонування у розвинутих країнах, зумовлені глобалізацією зміни публічного сектора, основні вигоди і витрати від існування цього сектора, приходить до висновку щодо обумовленості розмірів суспільного сектора попитом на суспільні блага, масштабами зовнішніх ефектів, реальними можливостями країни з управління наявними ресурсами [5]. В. Мортиков досліджує екстерналії у міжнародних стосунках, прогнозує прояв їхніх позитивних і негативних варіантів для українських виробників та споживачів при вступі країни у Всесвітню торгову організацію [6].

У той же час, на нашу думку, необхідне не фрагментарне, а комплексне теоретико-прикладне дослідження різновидів зовнішніх ефектів діяльності суб'єктів господарювання, що проявляються на різних рівнях функціонування економіки – мікроекономічному, мезоекономічному, макроекономічному і транснаціональному. Таке дослідження повинне сприяти створенню спеціальної системи державних і недержавних інститутів, що забезпечать урахування і регулювання цих ефектів, а також моніторинг результатів такого регулювання. Актуальність дослідження цієї проблематики ще більше зросла після вступу у дію Закону про засади державної регуляторної політики у сфері господарчої діяльності, у відповідності з яким усі нормативні акти місцевих органів влади повинні мати теоретичне обґрунтування відносно їхньої доцільності, відсутності рішень, що перешкоджають вітчизняному підприємству.

Метою статті є вироблення певних кроків у напрямку систематизації зовнішніх ефектів діяльності суб'єктів господарювання на мікро-, мезо-, макроекономічному і транснаціональному рівнях з метою їхнього державного регулювання для рішення стратегічних задач розвитку національної економіки – підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки країни.

Для систематизації зовнішніх ефектів діяльності суб'єктів господарювання можна запропонувати узагальнену їх класифікацію:

- позитивні і негативні зовнішні ефекти економічної діяльності;
- грошові і негрошові зовнішні ефекти економічної діяльності;

- передбачувані і непередбачувані зовнішні ефекти економічної діяльності;
- зовнішні ефекти економічної діяльності мікрорівня, мезорівня, макрорівня і транснаціонального рівня;
- зовнішні ефекти економічної діяльності, що проявляються у відносинах виробник – виробник; виробник – споживач; споживач – виробник; споживач – споживач;
- зовнішні ефекти економічної діяльності, які потребують і які не потребують державного регулювання.

Слід відмітити, що не всі зовнішні ефекти економічної діяльності потребують державного регулювання, деякі з них можуть компенсуватись за умови специфікації прав власності й повноцінної дії конкурентних ринкових механізмів. У той же час теорема Р. Коуза, яка виходить із недоцільності державного втручання за таких умов і при нульових трансакційних витратах, має обмежену дію в країні з перехідною економікою де трансакційні витрати дуже високі, у порівнянні з розвинутими ринковими системами, до того ж недосконале й нестабільне законодавство, високі ризики, нестача достовірної інформації, низький рівень розвитку суспільного капіталу, що характеризується посиленням згуртованості співтовариств на різних рівнях суспільства і зростанням в них довіри. Сам Р. Коуз казав про теорему на своє ім'я “сумнозвісна” (її сформулював не він, а Дж. Стіглер, хоча й на основі його праць), маючи на увазі, що він це теоретичне положення розглядає як сходинку на шляху аналізу економіки з додатними трансакційними витратами, а за цих умов урядові дії – урядове управління, регулювання чи оподаткування разом з субсидіями можуть привести до ліпшого результату, ніж використання переговорів між індивідами на ринку. “Чи буде це так, – казав Р. Коуз, – можна з'ясувати не вивченням уявних урядів, а того, що насправді роблять справжні уряди. Мій висновок: вивчаймо світ додатних трансакційних витрат” [7, с. 61].

Ураховуючи те, що не всі зовнішні ефекти економічної діяльності потребують державного регулювання, і можливості державного регулювання зовнішніх ефектів обмежує нестача бюджетних коштів, серед усього різноманіття зовнішніх ефектів головну увагу слід звернути на крупні ефекти, що суттєво впливають на добробут виробників і споживачів певного регіону чи країни у цілому, мають пряме відношення до стратегічних цілей розвитку національної економіки.

У цьому контексті серед найбільш типових негативних ефектів діяльності суб'єктів господарювання слід відмітити:

- погіршення умов функціонування фірм із-за забруднення оточуючого середовища іншими фірмами;
- задоволення потреб покупців на більш низькому рівні із-за навмисного порушення контрактів між фірмами;
- погіршення якості конкурентного середовища із-за недобросовісної конкуренції;
- нанесення фірмами шкоди природним і людським ресурсам регіону;
- перетворення регіону у депресивний із-за фінансових та інших

- проблем у крупних місцевих місто утворюючих фірм;
- відтік інвестицій і робочої сили з національної економіки в інші країни із-за низького рівня інвестиційної і інноваційної активності вітчизняних виробників;
 - зниження конкурентоспроможності національної економіки і ступеню економічної безпеки країни із-за зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняних виробників у координатах національного і світового ринків.

Розглянемо на прикладі металургійної промисловості негативний зовнішній ефект, що впливає фактично на всі рівні економіки. Відомо, що ця галузь – головний експортер української економіки, від неї залежать темпи економічного зростання в країні. Діяльність цієї галузі характеризується такими проблемами як низький рівень інвестиційної й інноваційної діяльності, малі (у порівнянні з іноземними конкурентами амортизаційні фонди із-за високого ступеню фізичного зношення, що обмежує можливості для накопичення і оновлення виробництва; жорстка конкуренція на світовому ринку, зокрема, з боку колишніх основних покупців нашого металу – Китаю і Індії. У той же час країна фактично підсіла на «голку» залежності результатів функціонування національної економіки від стану справ у металургійній галузі. Про це свідчать дані про кореляцію коливання цін на метал на світовому ринку і темпами економічного зростання в Україні. Так несприятлива кон'юнктура цього ринку спричиняла падіння темпів економічного зростання в нашій країні майже утричі (у зв'язку з цим, значною мірою, уряду В. Януковича пощастило з головним макроекономічним показником в обидва його прем'єрства у відповідні роки, а уряду Ю. Тимошенко не пощастило) [8]. Це суттєво позначається на поповненні державного бюджету (суспільні витрати в даному випадку мають конкретний грошовий вимір), на доходах громадян тощо. Окрім того ставка на експорт металу спричиняє негативну екстерналію на галузевому рівні: експорт металу скорочує його пропозицію на внутрішньому ринку, відповідно зростають внутрішні ціни на нього і скорочується попит вітчизняних виробників, зокрема, з машинобудівної галузі, у розвитку якої дуже зацікавлена країна. Тому державне регулювання такої крупної негативної екстерналії, що стосується всіх рівнів економіки, повинно носити системний характер і включати низку заходів для стимулювання модернізації цієї галузі, а у перспективі – до скорочення долі у ВВП цієї традиційної галузі з низьким рівнем доданої вартості по мірі зростання виробництва інноваційних галузей у процесі прогресивної структурної перебудови національної економіки.

Для нейтралізації вищеназваних негативних екстерналій від економічної діяльності державна економічна політика, на наш погляд, як своїх пріоритетів повинна передбачати стимулювання позитивних впливів на суб'єктів господарювання, а саме:

- покращення умов функціонування фірм через інвестиційну і інноваційну діяльність інших фірм;
- ефект від вкладень фірм у людський капітал;
- залучення в цей регіон інвестицій і робочої сили з інших регіонів та

- країн, завдяки успішній інвестиційній й інноваційній діяльності місцевих фірм;
- повернення з інших країн раніше вивезеного за кордон національного капіталу і вітчизняних кваліфікованих робітників, завдяки успішній інвестиційній й інноваційній діяльності вітчизняних фірм;
 - підвищення конкурентоспроможності національної економіки і забезпечення економічної безпеки країни в результаті зростання конкурентоспроможності вітчизняних виробників на національному і світовому ринках;
 - створення сприятливих умов для підприємництва і забезпечення соціальної спрямованості економіки, завдяки державним і приватним інвестиціям у виробничу та соціальну інфраструктуру.

Слід зауважити, що, згідно дослідженням іноземних експертів, покращення стану інфраструктури більшою мірою впливає на вирішення іноземних інвесторів щодо вкладень у певну національну економіку, ніж податкові, митні та інші пільги з боку держави, тобто уряди країн, що потребують іноземних інвестицій надають невиправдано велике значення спеціальним заходам, що не дозволяє максимально використати позитивний ефект інвестицій для національної економіки і дорого коштує державній скарбниці [9].

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки з зазначених проблем і визначити перспективи подальших досліджень у цьому напрямку:

1. Необхідні подальші розробки з систематизації і класифікації різних видів зовнішніх ефектів діяльності суб'єктів господарювання на мікроекономічному, мезоекономічному, макроекономічному і транснаціональному рівнях, що дозволить піднятися на більш високий щабель їх пізнання і можливості державного впливу на процеси, що відбуваються у національній економіці, з метою підвищення ступеню її керованості.
2. На основі систематизації різних видів зовнішніх ефектів діяльності суб'єктів господарювання на мікроекономічному, мезоекономічному, макроекономічному і транснаціональному рівнях необхідно сфокусувати задачі державного регулювання на крупних зовнішніх ефектах, що стосуються інтересів значної частини населення і суспільства у цілому, й у рамках структурної, промислової, інноваційної, соціальної, екологічної, зовнішньоекономічної політик передбачити систему заходів державного впливу на екстерналії діяльності суб'єктів господарювання. Державне регулювання масштабних екстерналій, на нашу думку, повинне стати ядром цих видів економічної політики.
3. Наукове і прикладне обґрунтування специфікації інституціональної структури, в якій відбувається державний вплив на екстерналії, вибір серед інституціональних альтернатив, моніторинг економічних, соціальних, екологічних та інших наслідків запроваджуваних регуляторних актів у даній сфері необхідно здійснювати шляхом широкого загальнонародного обговорення, залучення потенціалу

наукового співтовариства і структур громадянського суспільства, що устаюються в нашій країні. Результати такого обговорення мають сприяти корегуванню державної політики з метою підвищення її результативності й ефективності.

4. Важливо забезпечити відкритість, прозорість у використанні бюджетних коштів центрального уряду і місцевих органів влади, що спрямовуються на регулювання екстерналій, а також розробити механізми ефективного контролю, встановлення відповідальності офіційних осіб за прийняття неефективних проектів регулювання екстерналій (зокрема, через рентоорієнтовану мотивацію) чи погану їх реалізацію. Як відомо з практики високо розвинутих країн, навіть високі податки не створюють в країні соціального напруження, якщо державні і муніципальні кошти прозоро використовуються задля підвищення добробуту громадян цієї країни.

Література.

1. Александров И.А., Половян А.В., Красовская Н.С. Институциональная составляющая механизма экономико-экологической безопасности хозяйственных систем [Текст] / И.А. Александров, А.В. Половян, Н.С. Красовская //Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер. екон. – 2006. – Випуск 103-1. – С. 123-130.
2. Харічков С., Мартієнко А. Методологічні основи інституціональної теорії у формуванні концепції власності на природні ресурси [Текст] / С. Харічков, А. Мартієнко //Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С. 65-73.
3. Тархов П.В. Институциональное обеспечение качества человеческого капитала как залог устойчивого развития экономики [Текст] / П.В. Тархов //Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер. екон. – 2006. – Випуск 103-1. – С. 130-136.
4. Завгородня О. Функціональний аспект інноваційної динаміки [Текст] / О. Завгородня // Економічна теорія. – 2005. – № 4. – С.18-29.
5. Длугопольський О. В. Політекономія публічного сектора: західні орієнтири [Текст] / О. Длугопольський //Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С. 3-16.
6. Мортиков В. Экстерналии в международных экономических отношениях [Текст] / В. Мортиков // Экономика Украины. – 2005. – № 8. – С. 50-56.
7. Коуз Р. Г. Нобелівська лекція (1991): інституціональна структура виробництва [Текст] / Р. Г. Коуз //Економічна теорія. – 2005. – № 4. – С. 55-64.
8. Глухов Ю. Що насправді відбувається з українською економікою? [Електронний ресурс] / Ю. Глухов. – Режим доступу: <http://pravda.com.ua/news/2007/2/21/52806.htm>.
9. Фаррел Д., Ремес Я., Шульц Х. Правда о глобализации [Електронний ресурс] / Д. Фаррел, Я. Ремес, Х. Шульц //The McKinsey Quarterly. – 2003. – № 3. – Режим доступу: <http://www.mckinsey.com>.